

του που κρίνουμε ως περισσότερο σχετικά με αυτό το αντικείμενο, χωρίς να υπονοούμε ότι δεν υπάρχουν άλλα που να είναι σημαντικά γενικότερα. Στην ενότητα που ακολουθεί θα ορίσουμε τον εθνικισμό και θα αναφερθούμε στην κυριαρχία του ως ιδεολογία της νεωτερικότητας, ώστε να ερμηνευτεί η έντονη και καθοριστική παρουσία του στη σύγχρονη εποχή.

Ορισμός του εθνικισμού

Όπως συμβαίνει συχνά με βασικές έννοιες της Κοινωνιολογίας και της Πολιτικής Επιστήμης, ο εθνικισμός ορίζεται ποικιλοτρόπως. Η ποικιλία των ορισμών οφείλεται στην πολυπλοκότητα του φαινομένου και των διαφόρων εκδηλώσεών του, αλλά και στο γεγονός ότι ο κάθε ερευνητής επιλέγει συνήθως να εστιάσει σε μια συγκεκριμένη του διάσταση. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει συμφωνία σε ορισμένα του στοιχεία. Ο ορισμός του εθνικισμού που θα προτείνω εδώ είναι το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας να παρουσιαστούν τα κυριότερα στοιχεία του αλλά και αυτά που, ενώ είναι σημαντικά για τη βαθύτερη κατανόησή του, έχουν αγνοηθεί ή παραμεληθεί. Ένα επιπλέον ζητούμενο είναι η γενικότερη εγκυρότητα και εφαρμοσιμότητά του, ανεξάρτητα από το πλαίσιο αναφοράς ή το υπό μελέτη αντικείμενο. Έτσι, αν και ο σκοπός δεν ήταν η συνοπτική παρουσίαση των περισσότερων ορισμών, ο ορισμός που προτείνεται περιέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που είναι απολύτως απαραίτητα για να τον ορίσουμε και να τον κατανοήσουμε.

Εφόσον ο σκοπός του ορισμού μας είναι η κατανόηση και αποσαφήνιση της έννοιας του εθνικισμού, θεωρούμε ότι σε μια πρόταση δεν μπορούμε να την ορίσουμε. Συνεπώς, οι επόμενες παράγραφοι που ακολουθούν σε αυτή την ενότητα αποτελούν συνολικά τον ορισμό του εθνικισμού.

Ο εθνικισμός είναι ιδεολογία, Λόγος, κίνημα και συναίσθημα.

Ως ιδεολογία ο εθνικισμός εμφανίζεται στη νεωτερικότητα και προεβνεί ότι ο κόσμος είναι χωρισμένος σε διακριτά έθνη, το καθένα απ' τα οποία οφείλει να βρει πολιτική έκφραση στο δικό του κυρίαρχο κράτος –το 'έθνος-κράτος'¹. Επίσης προεβνεί ότι τα συμφέροντα των εθνών είναι πρωταρχικής σημασίας σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο συμφέρον, αξία, ή πίστη (loyalty), και ο ρόλος του κράτους είναι να τα προασπίζει. Ο εθνικισμός κατά την εμφάνισή

1. Όπως το διατυπώνει ο γνωστός και έγκυρος ορισμός του Gellner, ο εθνικισμός «είναι μια πολιτική αρχή που προεβνεί ότι η πολιτική και η εθνική μονάδα πρέπει να συγκλίνουν» (Gellner 1983: 1). Επίσης, ο Hastings τον ορίζει ως πολιτική θεωρία που προεβνεί ότι «κάθε έθνος πρέπει να έχει το δικό του κράτος» (Hastings 1997: 3).

του τον 18ο αιώνα περίπου συνδέθηκε –στη θεωρία και την πράξη– με την ‘αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών’. Όμως, από τα μέσα του 20ού αιώνα και μετά περιβάλλεται από αρνητικές προσλήψεις που τονίζουν τις αποσχιστικές ή επεκτατικές βλέψεις κρατών και κινήματων, τις γενοκτονίες κλπ. Ο ορισμός του εθνικισμού ως ιδεολογίας είναι ο κυριότερος και πιο συνηθισμένος², γιατί η ιδεολογία του εθνικισμού καθορίζει και τα υπόλοιπα στοιχεία του ορισμού (το Λόγο, το κίνημα και το συναίσθημα).

Σύμφωνα με την ανάλυση των Λίποβατς και Δεμερτζή στο *Δοκίμιο για την Ιδεολογία* (1994), η ιδεολογία είναι ένα «συστηματοποιημένο σύνολο προτάσεων/αποφάνσεων που συγκροτείται από ειδικούς φορείς στις κοινωνίες της νεωτερικότητας και προσφέρεται... ως ορθολογική εξήγηση και δικαίωση σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας, και του τρόπου που τα υποκείμενα εντάσσονται σε αυτές» (1994: 31). Ως ιδεολογία ο εθνικισμός χαρακτηρίζεται από κάποιες γενικότερες λειτουργίες των ιδεολογιών, οι βασικότερες εκ των οποίων αναφέρονται από τους Λίποβατς και Δεμερτζή και είναι: δικαίωση-νομιμοποίηση, κινητοποίηση και ταύτιση³. Με τη *δικαίωση-νομιμοποίηση* οι ιδεολογίες γίνονται «μέσα διασφάλισης επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων με τη μέγιστη δυνατή συναίνεση» (1994: 94). Η νομιμοποίηση επιτυγχάνεται μέσω της ενοποίησης, κατάτμησης και συγκάλυψης της πραγματικότητας: στοιχεία της που είναι διαφοροποιημένα εμφανίζονται ως ενιαία, ή αντίστροφα τονίζονται οι διαφορές, και γίνεται παραποίηση των κοινωνικών δεδομένων, αντιφάσεων κλπ. (1994: 96). Έτσι, ενώ οι ιδεολογίες εμφανίζονται ως εκλογικευμένες διατυπώσεις, στην πραγματικότητα εμποδίζουν τη λογική διαμεσολάβηση των ατόμων με το κοινωνικό τους περιβάλλον, αφού αυτές καθορίζουν το πλαίσιο ανάπτυξης των επιχειρημάτων⁴.

2. Ο Gellner ορίζει τον εθνικισμό ως «πολιτική αρχή, κίνημα και συναίσθημα» (Gellner 1983: 1), ο Smith ως «ιδεολογία και κίνημα» (Smith 1995a: vii) και ο Hastings ως «πολιτική θεωρία και πράξη» (Hastings 1997: 3). Άλλοι ορισμοί τονίζουν διαφορετικά στοιχεία, όπως του Breuilly που τον ορίζει ως μια μορφή πολιτικής για τη διεκδίκηση και έλεγχο της εξουσίας στα σύγχρονα κράτη, και θεωρεί τις απόψεις περί θεωρίας, συναισθήματος κλπ. ως διεύρυνση του ειδικού νοήματος του εθνικισμού (Breuilly 1998: 1).

3. Αντίστοιχα, ο Breuilly αναφέρει ως βασικές λειτουργίες της ιδεολογίας τη νομιμοποίηση, την κινητοποίηση και τον συντονισμό (Breuilly 1993: 93).

4. Ενδεικτική του νομιμοποιητικού χαρακτήρα της εθνικιστικής ιδεολογίας μέσω της ενοποίησης, κατάτμησης και συγκάλυψης είναι η σχετική αναφορά του Πουλαντζά για το κράτος. Ενώ το αστικό κράτος, αναφέρει, αρχικά διαχωρίζει και απομονώνει τα μέλη των τάξεων σε ατομικά υποκείμενα μέσω του νομικο-πολιτικού του μηχανισμού, στη συνέχεια τα ενοποιεί ξανά σε λαϊκό εθνικό κράτος. Έτσι, η εθνικιστική ιδεολογία γίνεται μέρος της ταξικής πάλης, και συγκεκριμένα της συγκάλυψής της, εφόσον με την εξατομίκευση και απομόνωση των μελών κάθε τάξης και τον

Η *κινητοποίηση* είναι απαραίτητη λειτουργία των πολιτικών ιδεολογιών, που επιδιώκουν είτε ν' αλλάξουν την κοινωνία και την πολιτική είτε να νομιμοποιήσουν την επιτευχθείσα αλλαγή μέσω της ευρείας συμμετοχής και κινητοποίησης. Οι ιδεολογικές στρατηγικές κινητοποίησης είναι η καθολίκευση και η φυσικοποίηση (Λίποβατς & Δεμερτζής 1994: 99-100). Με την καθολίκευση αμβλύνονται οι αντιφάσεις ανάμεσα στο γενικό και το επιμέρους, και έτσι τα ειδικά συμφέροντα εντός μιας κοινωνίας εμφανίζονται ως γενικά συμφέροντα ολόκληρης της κοινωνίας –μηχανισμός παρόμοιος με την ενοποίηση που αναφέραμε ως μέσο νομιμοποίησης. Ο εθνικισμός, συγκεκριμένα, παρουσιάζει τα συμφέροντα του έθνους ως καθολικά, δίνοντάς τους έτσι γενικότερη αξία και προτεραιότητα. Ταυτόχρονα, με τη φυσικοποίηση το αίτημα της κινητοποίησης εμφανίζεται όχι ως πολιτικό ή κοινωνικό, αλλά ως φυσικό και δεδομένο. Έτσι, ο κόσμος των εθνικών κρατών, που παρουσιάζει ο εθνικισμός, εμφανίζεται ως φυσικός και όχι επιλεγμένος υπό δεδομένες συνθήκες. Ουσιαστικά, η καθολίκευση και η κινητοποίηση είναι μηχανισμοί που νομιμοποιούν την κινητοποίηση.

Η ταύτιση είναι η τρίτη λειτουργία της ιδεολογίας και εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί γίνονται αποδεκτές οι ιδεολογίες. Μέσω της ταύτισης οι ιδεολογίες εσωτερικεύονται στο ασυνείδητο των ατόμων τα οποία αποκτούν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες που λειτουργούν συνενωτικά για την ομάδα. Ο εθνικισμός, συγκεκριμένα, εντείνει την ταύτιση των ατόμων με το έθνος και, στη συνέχεια, μεταξύ τους, δημιουργώντας μια συμπαγή ομάδα ατόμων που έχουν ταυτίσει τα συμφέροντά τους με αυτά του έθνους και είναι έτοιμα να κινητοποιηθούν για την υπεράσπισή του. Η ταύτιση άλλωστε διευκολύνεται από την καθολίκευση καθώς ενοποιεί ένα σύνολο, αποκρύβοντας τις εσωτερικές του διαφορές και διαφοροποιήσεις. Η εθνικιστική ιδεολογία 'προσφέρει' ιδιαίτερα ισχυρές ομαδικές ταυτότητες, τις εθνικές ταυτότητες και για επιπλέον λόγους πέρα από την ιδεολογική λειτουργία της ταύτισης. Οι λόγοι αυτοί σχετίζονται με τη μετάβαση στις νεωτερικές κοινωνίες και τη ρήξη με το κοινοτικό χαρακτήρα πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Breuilly ότι υπάρχει στη νεωτερικότητα μια γενικευμένη ανάγκη για ταυτότητα που εκφράζεται ως μια γενική ανάγκη για ιδεολογίες, και επισημαίνει ότι «η εθνικιστική ιδεολογία είναι μια ιδιαίτερος ισχυρή απάντηση σε αυτή την ανάγκη» τόσο γιατί είναι ρευστή και ακαθόριστη όσον αφορά στον τρόπο επίτευξης του

εν συνεχεία επαναπροσδιορισμό τους σε ένα ομογενοποιημένο εθνικό κράτος, συγκαλύπτει τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες τόσο της πάλης όσο και της λειτουργίας του ίδιου του κράτους, που εμφανίζεται ως εκφραστής ενός εθνικού συν-όλου. POULANTZAS, N. (1980), *State, Power, Socialism*, London: New Left Books (ελληνική έκδοση ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, Νίκος (1983), *Κράτος, Εξουσία, Σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο), στο Carnoy 1984, κεφάλαιο 6.

σκοπού που θέτει, όσο και γιατί είναι απαξιοτική απέναντι στον απρόσωπο χαρακτήρα της νεωτερικότητας (Breuilly 1993: 381-382)⁵.

Ο εθνικισμός είναι επίσης και ένας Λόγος (Discourse) που εκφράζει την ιδεολογία του εθνικισμού και τις βασικές του αρχές και αξιώσεις μέσω της εθνικιστικής ρητορικής. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό αυτού του Λόγου είναι ότι είναι ταυτόχρονα οικουμενικός (ή παγκοσμιοποιημένος, όπως θα λέγαμε σήμερα) και επιμεριστικός. Η οικουμενικότητά του έγκειται σε δύο βασικά στοιχεία. Πρώτον, ότι αποτελεί μια καθοριστική ρυθμιστική αρχή της νεωτερικότητας, η οποία οριοθετεί τη διεθνή τάξη και τις σχέσεις των εθνών και των κρατών μέσα σε αυτήν· αυτό εκφέρεται στο διεθνή Λόγο, στις διεθνείς συνθήκες κλπ. Δεύτερον, είναι ένας Λόγος που ενυπάρχει σε όλα τα εθνικά κράτη και τις εθνότητες διεθνώς, ακόμη και σε αυτά που έχουν επιτύχει το σκοπό τους, δηλαδή την αυτοδιάθεσή τους. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση που τα έθνη έχουν το δικό τους κυρίαρχο κράτος, η εθνικιστική ρητορική συντηρεί την ενότητά τους 'υπενθυμίζοντας' στα μέλη την εθνικότητά τους και διαχέοντας την επιθετικότητά τους προς άλλες εθνικές ομάδες ή κράτη.

Ο ταυτόχρονα επιμεριστικός χαρακτήρας του Λόγου του εθνικισμού εκφράζεται με τον τρόπο που τα άτομα αναφέρονται στο δικό τους έθνος και στην ιδέα που έχουν γι' αυτό. Χαρακτηριστική είναι η αυτο-εκτίμηση του κάθε έθνους ότι τα διακριτικά του γνωρίσματα είναι μοναδικά, ενίοτε και με μια ανώτερη αξία ή ποιότητα, σε κάθε περίπτωση πάντως ξεχωριστή. Με άλλα λόγια, είναι ένας Λόγος που κολακεύει την ομάδα και ικανοποιεί το ναρκισσισμό της και τον εκφέρεει για τον εαυτό του κάθε έθνος μέσα στο διεθνές σύστημα. Μάλιστα, αυτός ο 'εθνικός ναρκισσισμός' εκφράζεται εξίσου από ακραίους εθνικιστές όσο και από μετριοπαθείς πολιτικούς. Για παράδειγμα, είναι σύνηθες να αναφέρονται πολιτικοί αρχηγοί στο έθνος τους ως το 'σπουδαιότερο έθνος στον κόσμο', είτε πρόκειται για την Θάτσερ και τον Κλίντον, είτε για τον Μιλόσεβιτς⁶. Αυτές οι αναφορές συνοδεύονται από μια συνήθως υπονοούμενη, ή και εκφρασμένη, υποτιμητική διάθεση απέναντι στα άλλα έθνη. Αυτή η περιφρόνηση ή/και υποτίμηση σχετίζεται με την αντίστοιχη υπερ-τίμηση του ίδιου του έθνους, και ερμηνεύεται από τη διαδικασία της ταύτισης: όπως έχει κατα-

5. Αναφορικά με τους λόγους που καθιστούν τον εθνικισμό μια 'ιδιαιτέρως ισχυρή απάντηση' στην ανάγκη για ταυτότητα θα αναφερθούμε στην αμέσως επόμενη ενότητα.

6. Ο Billig παραθέτει διάφορα παραδείγματα επίσημων λόγων που έχουν εκφωνήσει πολιτικοί αρχηγοί, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ και στη Βρετανία, όπως του Κλίντον μετά την νίκη του στις προεδρικές εκλογές του 1992, που εξέφραζε τη χαρά και την ευθύνη να είναι «ο αρχηγός αυτού, του σπουδαιότερου έθνους στην ιστορία της ανθρωπότητας» (Billig 1995: 88). Δείτε στο Billig 1995, την εισαγωγή, το κεφάλαιο 5, και τις σσ. 87-91.

δειχτεί, μέσω της ταύτισης τα άτομα εσωτερικεύουν τις εξωτερικές αναπαραστάσεις που τα ευχαριστούν και εξωτερικεύουν αυτές που δεν είναι επιθυμητές. Με αυτή την έννοια, η θετική εικόνα του έθνους για το ίδιο και η αρνητική για τα υπόλοιπα –ειδικά τα γειτονικά και οικεία– δεν είναι παρά οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος.

Κοινό στοιχείο κάθε εθνικιστικού Λόγου είναι η αναφορά σε μια ‘Χρυσή Εποχή’. Η ‘Χρυσή Εποχή’ είναι ένα χρονικό σημείο στο παρελθόν (συντά στην αρχαιότητα) όπου το έθνος ήταν ένδοξο, ισχυρό και ικανό για μεγαλειώδη επιτεύγματα, ή η στιγμή της δημιουργίας του. Ο Anthony Smith σε μελέτη του σχετικά με τη ‘Χρυσή Εποχή και την Εθνική Αναγέννηση’ (‘The Golden Age and National Renewal’, 1997) υποστηρίζει ότι η χρήση της ‘Χρυσής Εποχής’ (ή ‘Ένδοξου Παρελθόντος’ όπως αλλιώς αναφέρεται) στον εθνικιστικό Λόγο πληροί έξι βασικές λειτουργίες: ικανοποιεί την «αναζήτηση αυθεντικότητας», «δίνει μια αίσθηση συνέχειας», «υπενθυμίζει στα μέλη της κοινότητας το ένδοξο παρελθόν και άρα την εγγενή τους αξία», «προκηρύττει την αντιστροφή της τωρινής κατάστασης», και «δείχνει προς ένα ένδοξο πεπρωμένο» (Smith 1997: 48-51). Αυτές οι λειτουργίες της ‘Χρυσής Εποχής’ σχετίζονται άμεσα με βασικά επιμεριστικά στοιχεία του εθνικισμού ως Λόγου που δείχνει προς το μέλλον έχοντας το βλέμμα στραμμένο στο παρελθόν. Ο εθνικισμός τοποθετεί τις ρίζες του έθνους στο μακρινό παρελθόν και το συνδέει με το παρόν είτε μέσω της συνέχειας είτε μέσω της διάσπασής της, που όμως οφείλεται σε εξωτερικές, ‘κακές’ δυνάμεις. Σε κάθε περίπτωση, η υπόσχεση και προσδοκία της επανόρθωσης του παρελθόντος και της παλινρόθωσης του μεγαλείου του είναι πάντα παρούσα. Επιπλέον, η αναζήτηση της αυθεντικότητας αντιπροσωπεύει στην ουσία την αγωνιώδη αναζήτηση των ριζών μας, του εαυτού και των άλλων, και την απάντηση στο ερώτημα ‘Από πού ερχόμαστε;’. Τέλος, η ρητορική που εκφέρει η ‘Χρυσή Εποχή’ είναι ιδιαίτερα σαγηνευτική, γιατί εμπεριέχει μια εικόνα ναρκισσιστικής τελειότητας που υπήρχε μόνο στη βρεφική ηλικία, μια ολότητα από την οποία σταδιακά αποκόβεται ο καθένας καθώς μεγαλώνει. Η ‘Χρυσή Εποχή’ εμπεριέχει την ασυνείδητη υπόσχεση της επανόρθωσης για τον ‘χαμένο παράδεισο’, και από αυτήν αντλεί τη δύναμη και γοητεία της και χρησιμοποιείται με επιτυχία σε κάθε εθνικιστικό Λόγο.

Ο εθνικισμός ως *κίνημα* είναι η δραστηριοποίηση των εθνών και εθνοτήτων προς την επίτευξη της πολιτικής τους έκφρασης στο *δικό τους* ‘έθνος-κράτος’, ώστε να αναγνωριστεί η ανεξαρτησία και αυτονομία τους στη διεθνή πολιτική, ή προς την επέκταση του κράτους που ήδη διαθέτουν. Με την πρώτη έννοια, της επιδίωξης εθνικού κράτους, ο εθνικισμός ως κίνημα είναι συνδεδεμένος με την αρχή της αυτοδιάθεσης, που είναι ‘παιδί’ του Διαφωτισμού, και συνδέεται κυρίως με τα απελευθερωτικά κινήματα και τους εθνικισμούς που κυριάρχη-

σαν ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Συνδέεται επίσης και με αποσχιστικά ή διεκδικητικά κινήματα εθνών/εθνοτήτων και μειονοτήτων που κινητοποιούνται εντός εγκαθιδρυμένων εθνικών κρατών και διεκδικούν είτε το δικό τους κράτος είτε ένα καθεστώς σχετικής αυτονομίας και αναγνώρισης μέσα στο υπάρχον κράτος. Με τη δεύτερη έννοια, ο εθνικισμός συμπεριλαμβάνει την κινητοποίηση εθνικών κρατών προς την επέκτασή τους και, κατά συνέπεια, τη δόξα ή τον εξωραϊσμό τους για παλαιότερες απώλειες –πραγματικές ή φαντασιακές. Αυτοί οι εθνικισμοί εμφανίζονται συνήθως με τον επιθετικό προσδιορισμό ‘μεγάλος’ στον χαρακτηρισμό και τη ρητορική τους (π.χ. Μεγάλη Ελλάδα, Μεγάλη Αλβανία, και γενικότερα ‘Μεγάλη Ιδέα’) και είναι στην πλειοψηφία τους μιλιταριστικοί.

Η λειτουργία των ιδεολογικών μηχανισμών της κινητοποίησης, δηλαδή της καθολίκευσης και της φυσικοποίησης που είδαμε παραπάνω, έχει δώσει τεράστια ώθηση στα εθνικιστικά κινήματα και τις αξιώσεις τους, γιατί τις δικαιολογούν/δικαιώνουν και τις εμφανίζουν ως φυσικές. Αυτό γιατί, σε μια εποχή που κυριαρχεί η εθνικιστική ιδεολογία το ‘έθνος-κράτος’ είναι το κανονιστικό πρότυπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, δηλαδή αναγνωρίζεται ως ο υπέρτατος φορέας κυριαρχίας (τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα)⁷. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιθυμία ενός έθνους να συμμετάσχει με ίσους όρους στη διεθνή τάξη της νεωτερικότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη συνθήκη της Βεσφαλίας και μετά, δεν είναι απλά δικαιολογημένη αλλά έχει δημιουργηθεί από τον ίδιο τον εθνικισμό, από την ιδεολογία δηλαδή που έχει προβάλλει αυτό το κανονιστικό πρότυπο. Επίσης, η σύνδεση της πορείας του έθνους με την αρχαιότητα του δίνει μια επιπλέον αξία, καθιστά τις αξιώσεις του φυσικές και τις εμπλουτίζει με μια ηθική διάσταση.

Ο εθνικισμός ως *συναίσθημα* είναι η αίσθηση περηφάνιας και αυτο-εκτίμησης που νιώθουν τα άτομα επειδή ανήκουν στο έθνος τους, το οποίο εκλαμβάνεται ως μια ανώτερη μορφή συμμετοχής, και εγείρεται από την ύπαρξη σημαντικών επιτευγμάτων στο παρόν ή στο παρελθόν· εκφράζεται συχνά ως αίσθημα ανωτερότητας σε σχέση με άλλα έθνη ή/και ως περιφρόνησή τους. Ο εθνικισμός ως *συναίσθημα* είναι επίσης η θλίψη, η ντροπή και ο θυμός που προκαλείται από την ενθύμηση των κακοτυχιών και αποτυχιών του έθνους⁸.

7. Υπάρχει μια συζήτηση και αμφισβήτηση για το ρόλο αυτό του εθνικού κράτους στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, στην οποία θα αναφερθούμε στο τρίτο μέρος του βιβλίου.

8. Ο Gellner ορίζει τον εθνικισμό ως συναίσθημα ως «την αίσθηση θυμού που εγείρει η παραβίαση της αρχής [του εθνικισμού] ή η αίσθηση ικανοποίησης που εγείρει η εκπλήρωσή της» (Gellner 1983: 1). Αυτός ο ορισμός, αν και σωστός, περιορίζει το εθνικιστικό συναίσθημα στο θυμό ή την ικανοποίηση μόνο σε σχέση με την επίτευξη του σκοπού της δημιουργίας εθνικού κράτους, ενώ ο ορισμός που προτείνεται παραπάνω αναφέρεται σε οποιαδήποτε αφορμή εθνικής επι-

Επειδή η συμμετοχή σε μια ομάδα συνεισφέρει στην ικανοποίηση και των συναισθηματικών αναγκών των ατόμων, η θετική αξιολόγηση του έθνους στο οποίο ανήκει κανείς είναι το φυσικό συνεπακόλουθο της συμμετοχής σε αυτό. Τα 'σπουδαία επιτεύγματά' του λειτουργούν ως μια εκλογίκευση και δικαιολόγηση (του θετικού συναισθήματος) που προκύπτει εκ των υστέρων. Επειδή, όμως, υπάρχουν και άλλα έθνη στο διεθνές περιβάλλον, η θετική αυτο-αξιολόγηση του κάθε έθνους έρχεται συχνά και μέσα από τη σύγκριση: σε αυτό το πλαίσιο, η υποτίμηση του Άλλου 'απαιτείται' σχεδόν για τη διατήρηση των συναισθημάτων αξίας του εαυτού –και αυτό ισχύει τόσο για τα έθνη όσο και για τα μεμονωμένα άτομα. Η διαδικασία της μετάθεσης είναι σχετική με αυτό, όχι μόνο γιατί εξωτερικεύει κανείς τις ανεπιθύμητες εσωτερικές του αναπαραστάσεις, αλλά και γιατί τα δυσάρεστα γεγονότα στην ιστορία ενός έθνους προκαλούν επιθετικότητα και θυμό απέναντι στους άλλους, καθώς η ευθύνη αποδίδεται στις ενέργειες εξωτερικών παραγόντων. Δεν μπορούμε βέβαια να αρνηθούμε ότι συχνά συμβαίνει στην πολιτική να επεμβαίνουν εξωτερικοί παράγοντες ή άλλα ισχυρά κράτη στα εσωτερικά ζητήματα ενός έθνους και κρατούς, συνήθως με δραματικά αποτελέσματα. Από ψυχολογική άποψη, όμως, η τάση μετάθεσης και ανάπτυξης αρνητικών και επιθετικών συναισθημάτων απέναντι στους άλλους είναι ορατή, ανεξάρτητα από την αφορμή εκδήλωσής της.

Η σημασία και η ένταση των συναισθημάτων που αναπτύσσονται στον εθνικισμό προέρχονται από την ταύτιση με το έθνος σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το έθνος θεωρείται ή προβάλλεται ως η πρωταρχική μορφή συλλογικού ανήκειν. Στο βαθμό που η ταύτιση δεν είναι ίδιοι του εθνικισμού, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής καθορίζονται από τη φύση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του έθνους. Είναι ενδεικτικό ότι το έθνος παρομοιάζεται συχνά ως οικογένεια, που είναι ο πιο σημαντικός και καθοριστικός δεσμός στη ζωή των ατόμων. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι συχνά το εθνικό κράτος αναφέρεται ως 'Μητέρα πατρίδα' ή ως 'πάτρια εδάφη', και οι συμπατριώτες ως αδέρφια. Ο Renan εκφράζει την ιδιαιτερότητα του ανήκειν στο έθνος ορίζοντάς το ως «μεγάλης κλίμακας αλληλεγγύη» (Renan 1996: 53). Η ταύτιση, λοιπόν, με το έθνος προσομοιάζει με οικογενειακό δεσμό, από τον οποίο αντλεί τη δύναμή της η εθνική ταυτότητα: οι ασυνείδητες επιθυμίες και ταυτίσεις προβάλλονται ψυχολογικά πάνω σε αυτό.

Η ενότητα αυτή αποτελεί και τον ορισμό του εθνικισμού. Στον ορισμό αυτό έγινε συχνή αναφορά στη μεγάλη επιτυχία του εθνικισμού, με την έννοια της

τυχίας ή αποτυχίας, που συμπεριλαμβάνει τον ορισμό του Gellner αλλά και τον επεκτείνει στην ύπαρξη αντίστοιχων συναισθημάτων σε εγκαθιδρυμένα 'έθνη-κράτη' και σε σχέση με την πορεία τους ανάμεσα στα άλλα έθνη.

κυριαρχίας της εθνικιστικής ιδεολογίας σε όλη τη νεωτερικότητα, και στη δημιουργία ισχυρών ταυτοτήτων. Θα αναφερθούμε λεπτομερώς στην κυριαρχία αυτή, στις εκδηλώσεις της δηλαδή και στα αίτια που την έχουν προκαλέσει.

Μια κυρίαρχη ιδεολογία της νεωτερικότητας

Ο κόσμος είναι χωρισμένος ανάμεσα σε έθνη και κράτη· αν ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία που διατηρεί αυτά τα έθνη-κράτη σε έθνη-κράτη, τότε είναι ‘η πιο επιτυχημένη ιδεολογία στην ανθρώπινη ιστορία’⁹. Η παρατήρηση του Birch για την επιτυχία του εθνικισμού είναι σημαντική, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι ως ιδεολογία έχει υπάρξει μόνο στη νεωτερικότητα¹⁰. Η επιτυχία του εθνικισμού (όπου επιτυχία εννοούμε την κυριαρχία και ευρεία διάδοσή του) εκδηλώνεται έντονα μέσα από τρεις παρατηρήσεις: πρώτον, ότι το ‘έθνος-κράτος’ έχει κερδίσει διεθνή αναγνώριση ως το κύριο και νομιμοποιημένο σώμα άσκησης εξουσίας και αντιπροσώπευσης, δεύτερον ότι ο εθνικισμός αξιώνει και επιτυγχάνει πίστη στο έθνος και στο ιδεώδες του ‘έθνους-κράτους’, και τρίτον ότι συνδυάζεται με οποιαδήποτε άλλη ιδεολογία και πρακτική με αποτέλεσμα να είναι συμβατός με όλες χωρίς αντιφάσεις.

Η πρώτη παρατήρηση, αναφορικά με τη διεθνή αναγνώριση του ‘έθνους-κράτους’ και την επικράτησή του ως κανονιστικού προτύπου πολιτικής οργάνωσης, σχετίζεται με το διεθνοποιημένο και επιμεριστικό χαρακτήρα του εθνικισμού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Billig, «αν το έθνος μας πρέπει να φαντασιωθεί μέσα στην ιδιαιτερότητά του, πρέπει να φαντασιωθεί ως ένα έθνος ανάμεσα σε άλλα έθνη» (Billig 1995: 83). Τα ανεξάρτητα και κυρίαρχα κράτη είναι αυτά που απολαμβάνουν διεθνούς αναγνώρισης ως τέτοια, δηλαδή αναγνώριση με όρους αμοιβαιότητας. Αυτή είναι και η πρακτική αλλά και το πρότυπο των διεθνών σχέσεων στη νεωτερική εποχή, όπου τυχόν παραβίασή της οδηγεί σε διενέξεις και συγκρούσεις¹¹.

9. BIRCH, A.H. (1989), *Nationalism and National Integration*, London: Unwin Hyman, σ. 3, στο Billig 1995: 22.

10. Γιατί, όπως αναφέρουν οι Λίποβατς και Δεμερτζής (1994: 47), οι ιδεολογίες, και ο όρος ‘ιδεολογία’ είναι δημιουργήματα της νεωτερικότητας.

11. Η Kristeva, σε μια κριτική της αναφορικά με την αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκτός του πλαισίου των εθνικών κρατών, διατυπώνει την άποψη ότι ένα ‘ανθρώπινο ον’ είναι αυτομάτως πολιτικό και εθνικό ον, όπως προκύπτει από τη Διακήρυξη του Ανθρώπου και του Πολίτη. Η ίδια αναρωτιέται σχετικά με τη μοίρα των ατομικών δικαιωμάτων αφού, ακόμη και σε μια από τις πιο φιλελεύθερες και ανθρωπιστικές διακηρύξεις, τα δικαιώματα των ατόμων τους αποδίδονται μόνο στο βαθμό που αποτελούν μέρος μιας συγκεκριμένης πολιτικής οντότητας, του εθνικού κράτους (Kristeva 1991: 148-9).